

สังคมมวลชน วัฒนธรรมมวลชน และการสื่อสารมวลชน

กาญจนา แก้วเทพ

ในบทความนี้จะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด 3 แนว ที่ดูเหมือนจะเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญมากยิ่งขึ้นทุกทีในโลกปัจจุบันคือ สังคมมวลชน (Mass Society) วัฒนธรรมมวลชน (Mass Culture) และการสื่อสารมวลชน (Mass Communication) แม้เพียงการพิจารณาโดยผิวเผินในระดับภาษา เราก็สามารถมองเห็นลักษณะร่วมกันประการหนึ่งของแนวคิดทั้งสาม กล่าวคือ ในคำทั้ง 3 นี้ต่างก็ประกอบด้วยคุณศัพท์เดียวกัน คือคำว่า "มวลชน" จากการพิจารณาในระดับเริ่มแรกนี้ เราจะทำการสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทั้งสามในระดับที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น อันได้แก่ความพยายามที่จะตอบคำถามบางคำถาม เช่น การสื่อสารมวลชนมีบทบาทและความจำเป็นอย่างไรต่อการธำรงรักษาสังคมมวลชน วัฒนธรรมมวลชนและการสื่อสารมวลชนมีความสัมพันธ์กันเช่นไร หรือสังคมมวลชนเป็นตัวให้เกิดวัฒนธรรมมวลชนได้อย่างไร เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การสำรวจทัศนะต่อเรื่องความสัมพันธ์ดังกล่าว ก็ย่อมหลีกเลี่ยงปรากฏการณ์บางอย่างไม่ได้ เช่นเดียวกับการศึกษาประเด็นทุกประเด็น กล่าวคือ ท่ามกลางทัศนะที่หลากหลายนั้น ย่อมมีทั้งผู้ที่ชื่นชอบหรือตำหนิตีเียนลักษณะของแนวคิดทั้งสาม และในที่นี้จะขอหยิบยกตัวแทนความคิดของทุกฝ่ายมาพิจารณา ทั้งนี้ด้วยความมุ่งหวังว่าในส่วนที่เป็นข้อดีอันควรแก่การชื่นชอบก็น่าจะเป็นแนวทางสำหรับสืบทอดความดีนั้นต่อไป แต่สำหรับส่วนที่เป็นข้อด้อยหรือข้อเสียที่มีผู้วิพากษ์วิจารณ์มานั้น ก็สมควรที่จะนำมาหาทางแก้ไขปรับปรุง อีกประการหนึ่ง การสำรวจในที่นี้ยังมีขอบเขตอันจำกัดอยู่แต่เฉพาะนักคิดในโลกตะวันตกเท่านั้น ในกรณีของสังคมไทยยังจำเป็นต้องมีการศึกษาค้นคว้าจากข้อเท็จจริงเพื่อหาข้อสรุปแยกออกไปเป็นการเฉพาะ

เริ่มต้นที่การสำรวจแนวคิดเรื่อง "มวลชน" จากอดีต

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของการนำคำว่า "มวลชน" มาใช้ น่าจะช่วยให้เรามองเห็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างสังคมมวลชน วัฒนธรรมมวลชน และการสื่อสารมวลชนได้บ้าง

วารสารนิเทศศาสตร์ ปีที่ 7: ฉบับภาคการศึกษาปลาย 2529.

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไม่มากนักน้อย สวิงเกวูด (Swingewood) ได้ศึกษาร่องรอยของการนำคำว่า "mass" มาใช้ในสังคมตะวันตก และพบว่าคำว่า "mass" เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 19 พร้อมๆกับการเกิดขึ้นของ "mass society" โดยที่ก่อนหน้านี้ เมื่อต้องการจะเอ่ยถึงกลุ่มคนที่มารวมกันมากๆ เรามักจะใช้คำว่า "community" "people" หรือ "popular" ในศตวรรษที่ 19 นี้ สังคมตะวันตกเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ เป็นการเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมเกษตรกรรมและหัตถกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ลักษณะสำคัญของสังคมอุตสาหกรรมยุคใหม่นี้ก็คือ จะมีชาวนาที่ล้มละลายจากชนบทเข้ามาอยู่รวมกันเพื่อหางานทำในเมือง เกิดมีโรงงานขนาดใหญ่ เมืองขยายตัว เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีการสื่อสารขนาดใหญ่สำหรับคนจำนวนมากที่อยู่ในเมือง แม้แต่ระบบการเมืองก็เปลี่ยนจากสภาพจากระบบที่การเล่นการเมืองเคยถูกผูกขาดอยู่ในกลุ่มชนชั้นสูงมาเป็นระบบการเมืองแบบมวลชน (mass politics)

สำหรับสภาพสังคมยุโรปก่อนหน้านี้จะถึงยุคดังกล่าวมาข้างต้น มีลักษณะเป็นสังคมเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งประกอบด้วยพวกเจ้านายและพวกขุนนางที่มียศฐาบรรดาศักดิ์และตำแหน่งหน้าที่เรียงไล่ลงมาตามลำดับชั้น นอกจากนั้นก็มีพวกชนชั้นกลางซึ่งเป็นหัวหอกของการเปลี่ยนแปลงสังคมจากแบบเดิมมาเป็นแบบใหม่ เป็นที่น่าสังเกตว่าอาวุธสำคัญที่บรรดาชนชั้นกลางใช้โจมตีพวกเจ้านายและขุนนาง ได้แก่ ระบบกฎหมายและการสื่อสารมวลชนแบบใหม่ ดังที่จะเห็นได้ว่า ผู้ที่เอากิจการเองงานที่สุดในการโจมตีระบบเก่าและนำเสนอแนวคิดของระบบใหม่ก็คือ พวกทนายความและนักหนังสือพิมพ์นั่นเอง

ก่อนหน้านี้ที่กลุ่มพวกชนชั้นกลางจะได้รับชัยชนะทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และด้านความคิดนั้น พวกเจ้านายและขุนนางได้ใช้คำว่า "มวลชน" (mass) เพื่อเหยียดหยามและต่อต้านวิธีการประพฤติปฏิบัติหรือบรรดาค่านิยมต่างๆของพวกสามัญชน ซึ่งในขณะนั้นหมายถึงพวกที่ไม่มียศฐาบรรดาศักดิ์หรือตำแหน่งต่างๆ ซึ่งกินความรวมทั้งพวกชนชั้นกลางและพวกกรรมกรโรงงานอุตสาหกรรมที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกที ดังนั้น ความหมายตามนัยยะ (connotative meaning) ของคำว่า "มวลชน" จึงสื่อถึงคุณสมบัติด้านลบต่างๆ เช่น รสนิยมต่ำๆ พวกของตลาดๆ ของพื้นๆ เป็นต้น

ทฤษฎีการสร้างคุณสมบัติด้านลบของ "มวลชน" จากกลุ่มชนชั้นสูงนี้ได้รับการตอบโต้จากนักคิดร่วมสมัยบางกลุ่ม เช่น จาก อเล็กซิส เดอ ทอกเกววิลล์ (Alexis de Tocqueville) ผู้ซึ่งได้มีโอกาสไปใช้ชีวิตในฐานะทูตฝรั่งเศสประจำประเทศสหรัฐอเมริกา และได้มองเห็นการก่อตัวของสังคมแบบใหม่ในอเมริกาที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในทวีปยุโรป รวมทั้งได้มองเห็นพลังของกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่า "มวลชน" ซึ่งเขาทำนายว่าจะเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจในสังคมแห่งอนาคต จากหนังสือเรื่อง

Democracy in U.S.A. (1835-1840) ซึ่งเป็นรายงานสภาพความเป็นจริงของสังคมสหรัฐอเมริกา ในยุคนั้น เดอ ทอกเกอวิลส์มีความเห็นว่า สิ่งที่เคยเรียกว่า "high culture" (วัฒนธรรมชั้นสูง) จะต้องถูกทำลายด้วยสภาพชีวิตอันจำเจน่าเบื่อหน่ายของสังคมอุตสาหกรรมแบบใหม่ เพราะวรรณคดีแบบใหม่จะต้องมีเนื้อหาที่ทำให้คนเกิดความตื่นเต้นพิศวงประหลาดใจมากกว่าจะให้แสวงหาความเพลิดเพลินรื่นรมย์ใจแบบวรรณคดีโบราณ ศิลปะแบบใหม่จะต้องกระตุ้นอารมณ์ให้ตื่นตัว ตื่นเต้นหวาดเสียว มากกว่าที่จะขัดเกล่าให้เกิดความสงบในจิตใจหรือดื่มด่ำในสุนทรีเยเช่นศิลปะแบบเดิม และนี่คือเนื้อหาและรูปแบบของศิลปวรรณคดีที่จะมาปรากฏตัวอยู่ในระบบของการสื่อสารมวลชนแบบใหม่

นอกเหนือไปจากทัศนะที่ตอบโต้แล้ว ก็ยังมีแนวแนวคิดอื่นๆที่มีท่าทีประสานแนวคิดที่ขัดแย้งดังกล่าวข้างต้น เช่น แนวคิดของ เจ เอส มิลล์ (J.S. Mill) ที่เสนอว่า ระบบการปกครองสังคมในอนาคตก็จะต้องอยู่ในความรับผิดชอบของคนกลุ่มหนึ่งที่มีสติปัญญาสูง (คล้ายๆกับแนวคิดของพวกชนชั้นสูง) หากทว่าระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยดังกล่าวก็จะไปไม่รอดเช่นกัน หากปราศจากการให้การศึกษากับมวลชน ทั้งนี้โดยมีสมมติฐานว่า สภาพของมวลชนที่มีอยู่ในขณะนั้นมีลักษณะที่ค่อนข้างจะป่าเถื่อน ไม่รู้หนังสือหนังสือ ไม่สนใจความเป็นไปในโลกกว้าง แต่ทว่ามิลล์ก็มีความเห็นว่ามวลชนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคมในอนาคต การยกระดับมวลชนให้มีวัฒนธรรมสูงขึ้นก็ต้องอาศัยทั้งระบบการศึกษาและระบบการสื่อสารมวลชนเป็นเครื่องมือสำคัญ

ล่วงมาถึงต้นศตวรรษที่ 20 ทัศนะทั้ง 3 ประการที่มีต่อ "มวลชน" ซึ่งจะกินความล่วงเลยไปจนถึงท่าทีที่จะมีต่อสังคมมวลชน วัฒนธรรมมวลชน และการสื่อสารมวลชนด้วยนั้น ก็คงมีการปะทะกันทางความคิดโดยที่ยังไม่มีผลลัพธ์แพ้นะเด็ดขาด ในต้นศตวรรษที่ 20 ยังคงมีนักคิดนักปราชญ์คนสำคัญที่ยังคงดำรงทัศนะติดลบต่อมวลชนอย่างต่อเนื่องมา เช่น นิทเช่ (Nietzsche) และออเทกา กาสเซท (Ortega Gasset) นิทเช่มีความเชื่อว่าสังคมทุกสังคมจำเป็นจะต้องมีการแบ่งลำดับชั้นตามธรรมชาติ จำเป็นจะต้องมีการแบ่งงานกันทำและมีผลสืบเนื่องตามมา คือจะต้องมีวัฒนธรรมอยู่ 3 ระดับเสมอ คือคนกลุ่มชั้นที่อยู่ล่างสุดของสังคม จะเป็นพวกที่ทำงานโดยใช้แรงกาย วัฒนธรรมของพวกนี้ก็จะเป็นอย่างพื้นๆที่หาได้ตามท้องถนน พวกที่สองจะเป็นพวกกลางๆ และพวกสุดท้ายคือพวกชั้นสูงที่ทำงานใช้สติปัญญาอย่างสูงส่ง ศิลปวัฒนธรรมที่ผลิตออกมาจากคนกลุ่มนี้จึงเป็นผลงานชั้นยอด ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรม ปรัชญา หรือผลงานวิทยาศาสตร์ก็ตาม

ส่วนกาสเซทนั้นมีความรังเกียจเคียดจัญท์กลุ่มคนที่ถูกเรียกว่า "มวลชน" อย่างมาก เขาเขียนหนังสือชื่อ *The Revolt of Mass* (1930) ที่กล่าวถึง "มวลชน" ว่า กลุ่มคนที่เรียกว่า "มวลชน" นั้นล้วนเป็นคนที่ไม่รู้คุณค่า เป็นพวก "ป่าเถื่อนยุคใหม่" นั่นเอง เพราะคนเหล่านี้เป็นพวกที่ไม่ได้รับการอบรมบ่มเพาะขัดเกล่าให้รู้จักกับคุณค่าตามประเพณีดั้งเดิม (เช่น รักศักดิ์ศรี ซื่อสัตย์) ทำให้

กลายเป็นมนุษย์ที่ไม่สามารถควบคุมจิตใจของตัวเองได้ แต่ต้องตกเป็นทาสของสิ่งยั่วยวนจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นความโลภจากเงิน ความสะดักสะบายนี้อาจจะได้รับจากวิทยาการแผนใหม่ ๆ กาสเซทยังวิตกกังวลต่อไปอีกว่า พวก "มวลงชน" เหล่านี้แหละจะเป็นผู้ทำลายสังคมสมัยใหม่ เพราะพวกเขาเป็นกลุ่มคนที่กำลังเข้ามามีอำนาจทางการเมืองเพิ่มมากขึ้นทุกที

สังคมมวลงชน วัฒนธรรมมวลงชน และสื่อสารมวลงชนในโลกปัจจุบัน

ในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 หรืออาจจะกล่าวได้ว่าหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา สภาพของสังคมมวลงชนแผ่ขยายอาณาเขตออกไปอย่างมากมาย รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น ต่างกรรม ต่างวาระ และต่างสถานที่กันหลายต่อหลายครั้ง สภาพการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นเช่นเดียวกันกับเรื่องวัฒนธรรมมวลงชนและสื่อสารมวลงชน เมื่อมีความหลากหลายเกิดขึ้นในโลกแห่งความเป็นจริง ก็ทำให้เกิดการตื่นตัวในการศึกษาเรื่องราวทั้ง 3 นั้นในโลกแห่งวิชาการ ซึ่งในที่นี้อาจจะจำแนกออกได้อย่างหยาบๆดังนี้

1. ทักษะที่มองจากเบื้องบน (elitist)

พื้นฐานความคิดหลักของสำนักคิดกลุ่มนี้คือ การมองสังคมและวัฒนธรรมแยกออกเป็น 2 ยุค คือวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมและวัฒนธรรมแบบใหม่ ลักษณะความแตกแยกที่ตัดขาดระหว่างยุคทั้งสองนั้นก็คือ ในขณะที่สังคมแบบดั้งเดิม (หรือที่เรียกว่าสังคมแบบประเพณี) วัฒนธรรมที่เป็นชีวิตของทั้งสังคม ไม่ว่าจะเป็นเจ้านาย หรือเป็นไพร่ทาส ก็ล้วนแล้วแต่มีความสงบสุขเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในขณะที่วัฒนธรรมใหม่นั้นแตกแยก และทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิม สถาบันดั้งเดิมให้สูญสลายไป ตัวอย่างสถาบันสำคัญที่ถูกทำลายได้แก่ ครอบครัว

ตัวอย่างนักคิดที่สำคัญในกลุ่มนี้ได้แก่ นักคิดชาวอังกฤษชื่อ ที เอส เอเลียต (T.S. Elliot) เขาโจมตีลักษณะของกลุ่มคนที่เรียกว่า "มวลงชน" ว่าไปรับเอาวัฒนธรรมแบบชนชั้นกลาง เช่น ลักษณะตัวใครตัวมัน (individualistic) ลักษณะเห็นแก่ตัว (egoistic) ขาดศีลธรรม ขาดคุณค่าที่เป็นอิสระ ขาดศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ฯลฯ คุณสมบัตินี้ล้วนเป็นลักษณะสำคัญที่เคยมีอยู่ในวัฒนธรรมดั้งเดิม ด้วยเหตุนี้ เป้าหมายของชีวิตของมวลงชนสมัยใหม่ จึงเป็นการทำอะไรก็ได้เพื่อหวังผลกำไร ดังที่ปรากฏเด่นชัดในระบบการสื่อสารมวลงชนที่ไม่ว่าจะมีเป้าหมายเพื่อการโฆษณา หรือเพื่อการศึกษา ก็ล้วนแล้วแต่จัดระดับศีลธรรมและวัฒนธรรมให้ตกต่ำลง เอเลียตกล่าวว่า การไปดูภาพยนตร์มีแต่จะทำให้พวกกรรมกรมีแต่ไร้ความสุขทางจิตใจ รถยนต์ก็มีแต่ทำให้คนจนจับใจเฉพาะผลประโยชน์อันจะพึงได้ในชีวิตนี้

เลวิส (F.R. Leavis) นักคิดชาวอังกฤษอีกผู้หนึ่งก็มีความเห็นสอดคล้องกับเอเลียต โดยที่เลวิสให้ความสนใจกับปรากฏการณ์ที่วัฒนธรรมสมัยใหม่ได้ทำลายคุณค่าที่ดีงามของศาสนา ในทำนองที่ว่า "รดยนต์มา ศาสนาหมด" แต่เลวิสได้จำแนกประเภทของวัฒนธรรมแตกต่างไปจากเอเลียต กล่าวคือ เขาแยกวัฒนธรรมออกเป็น 2 พวกตามประเภทของกลุ่มคนในสังคม คือ วัฒนธรรมชั้นสูงและวัฒนธรรมชาวบ้าน โดยที่เขาเห็นว่าสมัยก่อนนั้นวัฒนธรรมชั้นสูงถึงดงาม ส่วนวัฒนธรรมชาวบ้านก็สงบสุข คนชั้นสูงและชาวบ้านธรรมดาต่างก็อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข จนเมื่อเกิดชนชั้นกลางและชนชั้นคนงานขึ้นมาในสังคม จึงมีแต่ความขัดแย้งปรากฏไปทั่ว เช่น การนัดหยุดงาน การเคลื่อนไหวประท้วง เป็นต้น

เลวิสโจมตีรูปแบบการผลิตของสังคมมวลชน ซึ่งเป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรม โดยใช้แนวความคิดในการเปรียบเทียบความเจริญและความเสื่อมถอยของวัตถุและจิตใจ กล่าวคือ เมื่อมีการผลิตสินค้าขึ้นมากมาย มีการโฆษณามากๆ ก็เกิดการทำลายจิตวิญญาณของคน สร้างความเสื่อมโทรมทางจิตใจของคน เพราะมุ่งแต่การแสวงหาวัตถุและเกิดความต้องการไม่รู้สิ้นสุด สำหรับด้านศิลปวรรณกรรมนั้น เลวิสเห็นว่า ระบบการสื่อสารมวลชนเป็นระบบการผลิตแบบครั้งละมากๆ ผลิตแบบอุตสาหกรรม ลักษณะดังกล่าวนี้ได้ทำลายสายสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตศิลปะกับผู้เสนอศิลปะให้ขาดสะบั้นลง เหมือนกับที่ระบบสังคมมวลชนแบบใหม่ได้ทำลายสายสัมพันธ์อันเหนียวแน่น (organic bond) ระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่-ลูก ครู-ศิษย์ นาย-ไพร่ ให้แตกสลายไปเช่นเดียวกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า วิธีการวิพากษ์วิจารณ์โจมตีระบบสังคมมวลชน วัฒนธรรมมวลชน และการสื่อสารมวลชนของนักคิดที่มีทัศนคติมองมาจากเบื้องบนนี้ จะยึดถือว่าสิ่งที่มีอยู่ในอดีตนั้นเป็นสิ่งที่ดีงามเหมาะสมกว่าสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบัน และเรียกร้องให้หันกลับไปหา "วันวานที่หวานอยู่" นอกจากนั้นเกณฑ์วินิจฉัยคุณค่าที่มีต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นก็ได้ใช้มาตรฐานทางด้านศาสนาและด้านจิตใจเป็นหลัก

2. ทัศนะของกลุ่มทฤษฎีอำนาจสมบูรณ์เบ็ดเสร็จ (Totalitarian)

ในขณะที่กลุ่มแรกที่กำลังกล่าวมาแล้วนั้นได้วิจารณ์สังคม วัฒนธรรม และการสื่อสารแบบใหม่โดยมองมาจาก "ข้างบน" นักคิดกลุ่มที่สองนี้กลับวิพากษ์วิจารณ์สังคมมวลชนจาก "ข้างล่าง" ขึ้นมา และใช้ปัญหาเรื่อง "อุดมการณ์" เป็นแนวคิดหลักในการวิจารณ์ รวมทั้งให้ความสนใจต่อบทบาทของสังคมมวลชนอย่างมากในฐานะที่เป็นตัวสร้างจิตสำนึกและอุดมการณ์

กลุ่มนักคิดเหล่านี้มีทั้งนักวิชาการอเมริกัน เช่น ซี ไรท์ มิลส์ (C. Wright Mills) และนักวิชาการชาวเยอรมันหลายท่านที่รู้จักกันในนามของสำนักแฟรงก์เฟิร์ต เช่น อะดอร์โน (Adorno)

มาคุเซอ (Marcuse) ฮอว์คไมเมอร์ (Horkheimer) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เราก็พอจะมองเห็นจุดร่วมทางความคิดของกลุ่มนักคิดเหล่านี้ได้ในหลายประเด็น เช่น ทัศนะที่มีต่อสภาพชีวิตของ "มวลชน" เมื่อมองจากสภาพทางชีวิตของมวลชนในยุโรปและอเมริกาแล้ว กลุ่มนักคิดเหล่านี้เห็นว่า มวลชนเหล่านี้ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมมวลชนอย่างค่อนข้างสุขสบาย (เมื่อเปรียบเทียบกับอดีต) มีความอุดมสมบูรณ์พูนสุขในปัจจุบันอย่างเพียงพอ ชีวิตมีหลักประกันและมีสวัสดิการ ส่วนลักษณะวัฒนธรรมมวลชนนั้นจะมีสภาพแบบ "กึ่งทหาร" กล่าวคือ มีการจัดระเบียบการใช้ชีวิตที่เป็นตารางเวลาที่แน่นอน มีการวางแผนชีวิต การแบ่งเวลาในการทำงานและการพักผ่อนอย่างค่อนข้างตายตัว เป็นต้น

นอกจากนั้น ประเด็นหลักที่ใช้ในการวิจารณ์มิใช่หลักเกณฑ์ทางวัฒนธรรมหรือศีลธรรม ดังเช่นพวกแรก หากแต่ได้ใช้เกณฑ์ทางสังคมมาจับ คือ ลักษณะการเป็นกลุ่มสังคม (Social group) สังคมมวลชนเป็นสังคมที่ขาด "กลุ่ม" ในความหมายที่แท้จริง ขาดสถาบันทางสังคมที่จะผูกพันคนเข้าด้วยกันอย่างแท้จริง ลักษณะของสังคมดังกล่าวทำให้ผู้คนถอยห่างออกจากสังคม มีลักษณะตั้งรับ (passive) และไร้เหตุผล ดังที่เราพอจะนึกภาพเปรียบเทียบกับฝูงลูกแกะที่เดินรวมกันเป็นกลุ่มๆ ลักษณะที่ไร้เหตุผลนี้เองจึงง่ายต่อการที่จะถูกกระตุ้นหรือชักจูง ดังเช่นในกรณีที่พวกนาซีใช้สื่อมวลชนกระตุ้นชาวเยอรมันให้เกลียดชังพวกยิว เป็นต้น

ซี ไรท์ มิลส์ มีความเห็นว่า ในสังคมมวลชน กลุ่มคนได้เปลี่ยนจากลักษณะ "สาธารณะชน" (public) ที่มีลักษณะค่อนข้างวิพากษ์วิจารณ์สิ่งรอบตัว มาเป็น "มวลชน" ผู้ไม่รู้ร้อนรู้หนาวกับสิ่งรอบข้าง ในสังคมอเมริกันนั้น แม้ว่าจะมองเห็นลักษณะการถูกชักจูงโน้มน้าวไม่เด่นชัดเหมือนนาซีในเยอรมัน แต่มิลส์ก็มีความเห็นว่า ลักษณะความเป็นสังคมมวลชนของทั้งสองสังคมนั้นไม่แตกต่างกันมากนัก เพราะทั้งสองสังคมก็มีการจัดระเบียบโครงสร้างสังคม ไม่ว่าจะเป็นหน่วยครอบครัว ระบบการทำงาน ฯลฯ เอาไว้ให้สมาชิกที่มีลักษณะ "มวลชน" ดังที่กล่าวมา รวมทั้งมีการใช้การสื่อสารเพื่อชักจูงให้มวลชนส่วนใหญ่เห็นคล้อยตามผู้มีอำนาจในสังคม ไม่ว่าจะเป็นประเด็นความต้องการให้เข้าร่วมสงคราม ให้เลิกสงคราม หรือให้ทิ้งระเบิดที่ใดก็ตาม มิลส์กล่าวว่าผลลัพธ์จากลักษณะของสังคมมวลชนดังกล่าวทำให้ผู้คนในสังคมรู้จักกันเป็นส่วนๆ เล็กๆ รู้จักกันเพียงมิติเดียวของชีวิต เช่น เราจะรู้จักนาย ก. ในฐานะคนไข้ นาย ข. ในฐานะช่างซ่อมรถ นาย ง. ในฐานะแม่ค้า แต่เราจะไม่รู้จักใครครบถ้วนทุกมิติของชีวิตเลย วัฒนธรรมมวลชนจึงมีลักษณะแตกเป็นส่วนๆ มองไม่เห็นลักษณะส่วนรวมทั้งหมด (totality) ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับสังคมชนบทจะเห็นได้ชัดเจนว่าแตกต่างกันอย่างมาก

ส่วนสำนักแฟรงก์เฟิร์ตวิเคราะห์ว่า ลักษณะการเกิดสภาพ "มวลชน" ในตัวบุคคลนั้นเกี่ยวข้องสอดคล้องไปกับพัฒนาการด้านอื่นๆ ของสังคม เช่น ระบบเศรษฐกิจจะเป็นระบบตลาดไปทุกอย่าง

เทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์จะสามารถแยกตัวออกมาเป็นอิสระ ไม่ต้องขึ้นต่ออำนาจหรือข้อบังคับทางศาสนาเช่นสมัยก่อน สำหรับคำว่า "มวลชน" นี้ สำนักแฟรงก์เพิร์ตใช้ในความหมายว่า "แตกออกเป็นหน่วยย่อยๆ" ('atomized) หมายความว่า คนทุกคนแตกออกเป็น "ปัจเจกบุคคล" (individual) ที่มีความโดดเด่น เพราะแตกตัวออกจากสถาบันกลุ่มสังคม เช่น ครอบครัว เครือญาติ เพื่อนสนิท เช่นในสังคมสมัยก่อน ลักษณะของปัจเจกบุคคลในสังคมมวลชนจึงขาดความมั่นใจ (insecure) ซึ่งมีผลลัพธ์ติดตามมาคือ มีความสมยอมคล้อยตามผู้อื่นสูง (conformist) และง่ายต่อการถูกโฆษณาชักจูงจากภายนอก

ทัศนะของซี โรธ มิลส์ และสำนักแฟรงก์เพิร์ตที่มีต่อ "มวลชน" นั้นมีความคล้ายคลึงกัน ดังนี้คือ มีความเห็นว่า "มวลชน" เป็นกลุ่มคนที่ใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผลในการตัดสินใจ ดังนั้นจึงตกหลุมของการโฆษณาชวนเชื่อที่ใช้ความกลัวมากระตุ้น หรือใช้อารมณ์อื่นๆมากระตุ้นได้โดยง่าย นอกจากนั้น มวลชนเหล่านี้จะเป็นผู้เสียสละสมัยใหม่มาก และอาจจะเสพจนถึงขั้น "ติด" คือไม่สามารถจะขาดการรับสารจากสื่อมวลชนได้ ส่วนลักษณะประการสุดท้ายของมวลชนสมัยใหม่เกิดมาจากสภาพความเป็นจริงของสังคมสมัยใหม่ ซึ่งทางเลือกในการแสวงหาความสุขหลายๆแบบถูกปิดกั้นเป็นส่วนใหญ่ เช่น ความสุขในครอบครัวถูกปิดกั้นเนื่องจากสภาพชีวิตการทำงานที่รัดตัวพ่อแม่จนไม่มีเวลาจะให้ลูก ความสงบสุขทางจิตใจจากสถาบันศาสนาเลือนหายไป เพราะสถาบันศาสนากลายเป็นสถาบันที่ไร้ความหมายในสังคมอุตสาหกรรม ฯลฯ ดังนั้น ทางเลือกที่เหลืออยู่ในสังคมมวลชนจึงเหลือแต่สถาบันตลาด ซึ่งนับวันแต่จะเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นทุกที วิธีการหาความสุขของมวลชนในสังคมมวลชนที่ผ่านสถาบันตลาดก็คือ การซื้อสินค้า การบริโภคและการสะสม วัฒนธรรมมวลชนจึงมีลักษณะเด่นอยู่ที่วัฒนธรรมการบริโภค หรือที่เรียกว่า "วัฒนธรรมบริโภคนิยม" ผลกระทบที่เกิดตามมาถึงระบบสื่อสารมวลชนก็คือ ในบรรดาหน้าที่และบทบาทหลายๆประการของสื่อมวลชนนั้น บทบาทที่ถูกชูให้โดดเด่นขึ้นมาเหนือบทบาทอื่นๆก็คือ การส่งเสริมวัฒนธรรมบริโภคนิยมให้ขยายตัวมากขึ้น จนถึงขั้นที่น่าวิตกว่า อาจจะทำให้เกิดการเสียดุลยภาพในระบบการทำหน้าที่และบทบาทของสื่อมวลชนโดยส่วนรวมทั้งหมด

3. ทฤษฎีพหุนิยม-เสรีนิยมประชาธิปไตย (Pluralistic-Liberal Democracy)

นักคิดคนสำคัญของสำนักนี้ได้แก่ เอ็ดเวิร์ด ชิลส์ (Edward Shils) และดาเนียล เบลล์ (Daniel Bell) ซึ่งเป็นปัญญาชนชาวอเมริกา ความแตกต่างอย่างสำคัญระหว่างทฤษฎีสุดท้ายนี้กับสองทัศนะที่กล่าวมาข้างต้นก็คือ ในขณะที่กลุ่มทัศนะที่มองจากเบื้องบนและกลุ่มทฤษฎีอำนาจสมบูรณ์เบ็ดเสร็จนั้น มีทัศนะที่ติดลบมากต่อสังคมมวลชน วัฒนธรรมมวลชน และสื่อมวลชน

แม้ว่าจะมาจากจุดยืนและเหตุผลที่แตกต่างกันก็ตาม ในทางตรงกันข้าม ทฤษฎีพหุนิยม-เสรีนิยมประชาธิปไตยกลับขึ้นชอบสังคมปัจจุบันนี้เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสังคมอเมริกันที่ตนอาศัยอยู่

ถึงแม้ว่าลักษณะของสังคมมวลชนจะเริ่มก่อตัวมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 แต่ซิลส์ก็ทำการจำแนกแยกแยะขั้นตอนของสังคมมวลชนออกไปอีก และเห็นว่าขั้นตอนที่เรียกว่าสังคมมวลชนที่แท้จริงและสมบูรณ์แบบนั้นเพิ่งจะเกิดขึ้นเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 นี้เอง พวกนักทฤษฎีพหุนิยมได้พยายามแก้ข้อหาโดยเฉพาะจากสำนักทฤษฎีอำนาจสมบูรณ์บิดเบือน โดยการให้เหตุผลว่า นักวิชาการส่วนใหญ่ที่อยู่ในสำนักนี้ (โดยเฉพาะสำนักแฟรงก์เฟิร์ต) ล้วนแล้วแต่เป็นนักคิดชาวยุโรป ทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการมองสังคมมวลชนที่ออกมาในแง่ร้ายนั้น ก่อตัวขึ้นมาจากสภาพความผิดหวังของชาวยุโรปเป็นส่วนใหญ่ เช่น จากลัทธินาซีในกรณีของประเทศเยอรมันนี หากทว่าสภาพดังกล่าวไม่เคยบังเกิดขึ้นในสังคมอเมริกัน เราจึงไม่อาจจะเหมารวมไปหมดว่า สังคมมวลชนจะต้องเลวร้ายเหมือนบรรยากาศที่เกิดขึ้นในยุโรป

นอกจากนั้นทฤษฎีพหุนิยมยังแบ่งขั้นตอนของสังคมมวลชนออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ ขั้นสังคมอุตสาหกรรม (Industrial Society) และขั้นหลังอุตสาหกรรม (Post-Industrial Society) ในการอธิบายขั้นตอนการพัฒนานี้ได้ใช้กรอบความคิดแบบวิวัฒนาการไปในทางที่ก้าวหน้ายิ่งขึ้น (progressive evolution) กล่าวคือ ในยุคแรกๆของสังคมมวลชนที่เป็นสังคมทุนนิยม-อุตสาหกรรม ก็เกิดปัญหาต่างๆมากมายเหมือนอย่างที่ว่าสำนักอำนาจสมบูรณ์บิดเบือนได้พรรณนาวิเคราะห์มา แต่แล้วสังคมก็จะมีวิวัฒนาการดีขึ้นมาเรื่อยๆ อย่างเช่นสังคมอเมริกันปัจจุบันได้พัฒนามาถึงขั้นหลังอุตสาหกรรมแล้ว ลักษณะที่มองเห็นได้ชัดเจนก็คือ มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอย่างสูงสุด ระบบตลาดขยายตัวอย่างที่สุด ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยมีเสถียรภาพอย่างยิ่ง ประชาชนมีความคิดก้าวหน้าทันสมัย ซึ่งเป็นคุณสมบัติในด้านบวกทั้งนั้น ประวัติศาสตร์ของการสื่อสารมวลชนก็เช่นกัน ในระยะแรกๆก็ย่อมจะก่อปัญหาต่างๆนานา แต่เมื่อวิวัฒนาการขึ้นเรื่อยๆ ปัญหาต่างๆก็จะค่อยๆหมดไป

จากชื่อของสำนักคิดแนวนี้นักพอจะบ่งชี้ให้เห็นถึงแนวความคิดหลักๆบางประการได้ เนื้อหาของทฤษฎีพหุนิยมสื่อให้เห็นความเชื่อพื้นฐานของนักวิชาการของกลุ่มที่มองว่า สังคมมวลชนเป็นสังคมที่ประกอบด้วยคนหลายๆกลุ่ม แต่ละกลุ่มอาจจะมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมแตกต่างกัน แต่ต่างก็พยายามตรวจสอบและสร้างสมดุลซึ่งกันและกัน (Check and balance) ทำให้สังคมโดยส่วนรวมเกิดดุลยภาพขึ้นมา คือไม่มีกลุ่มใดที่สามารถจะผูกขาดอำนาจด้านใดด้านหนึ่งได้เป็นเวลายาวนาน ไม่มีกลุ่มใดสามารถเป็นผู้นำถาวรนิรันดร์ อันจะทำให้เกิดการขู่เอกราชระบบการสืบทอดอำนาจ สมมติฐานสำคัญของทฤษฎีพหุนิยมก็คือ ทุกกลุ่มมีความสามารถที่จะเข้าถึงและมีส่วนร่วมในสถาบันสังคมทุกสถาบันอย่างเท่าเทียมกัน ตัวอย่างเช่น สถาบัน

สื่อสารมวลชน ไม่ว่าจะเป็นหน้าหนังสือพิมพ์ หรือสถานีวิทยุ-โทรทัศน์ ก็เป็นแหล่งที่กลุ่มทุกกลุ่ม ทุกพวก ทุกฝ่าย มีสิทธิเท่าเทียมกัน และมีโอกาสเท่าเทียมในการใช้ประโยชน์

สำหรับวัฒนธรรมมวลชนนั้น ชิลส์ได้แบ่งไว้ว่าจะมีอยู่ 3 ระดับ คือ วัฒนธรรมชั้นสูง วัฒนธรรมสามัญ และวัฒนธรรมระดับต่ำ โดยใช้เกณฑ์แบ่งคือ ความสำคัญและความลุ่มลึกของเนื้อหา การแสดงออกในรูปแบบที่ละเอียดอ่อน ลึกซึ้งและสมบูรณ์ โดยทั่วไปแล้วคนส่วนใหญ่จะมีระดับการบริโภควัฒนธรรมอยู่ในระดับวัฒนธรรมสามัญ คือจะไม่สูงหรือต่ำจนเกินไป และข้อสำคัญก็คือ ทุกคนจะมีส่วนได้เข้าถึงวัฒนธรรมอย่างถ้วนหน้ากัน (egalitarian) ความแตกต่างทางสังคมจะมีเหลืออยู่ก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น และเป็นความแตกต่างทางระดับ (in degree) ไม่ใช่ความแตกต่างทางชนิด (in kind) เช่น คนรวยหรือคนจนต่างก็มีโทรทัศน์ดูเหมือนกัน จะต่างกันก็เพียงแค่จะดูโทรทัศน์สีหรือขาวดำ หรือขนาดจอภาพใหญ่หรือเล็กเท่านั้น การที่สังคมสามารถตอบสนองผลผลิตทางวัฒนธรรมให้แก่ทุกคนได้อย่างทั่วถึง ก็เพราะความเจริญก้าวหน้าอย่างยิ่งของเทคโนโลยีทางการผลิตนั่นเอง นอกจากนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับยุคสมัยที่ผ่านมา มวลชนในสังคมสมัยใหม่จะมีปริมาณการบริโภควัฒนธรรมมากกว่ายุคสมัยใดๆ ทั้งนี้เนื่องมาจากเหตุผล 2 ประการประกอบกัน คือ บรรดาเครื่องทุ่นแรงสมัยใหม่ได้ช่วยลดปล่อยให้ผู้คนมีเวลาว่างจากงานประจำที่จำเป็นทั้งหลาย จนเหลือเวลาที่จะใช้พักผ่อนกับงานด้านศิลปบันเทิง และในอีกด้านหนึ่ง ความสามารถในการผลิตวัฒนธรรมก็มีสูงขึ้นอย่างมากดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

สำหรับทัศนะที่นักวิชาการกลุ่มนี้ต่อ "มวลชน" นั้นก็เป็นไปในทางบวกอย่างยิ่ง กล่าวคือ ในแง่ของอำนาจในสังคม มวลชนจะกลายมาเป็นกลุ่มคนที่มีพลังในการกำหนดนโยบายของสังคมให้ เป็นไปตามความต้องการ ทัศนคติ และความคิดเห็นของประชาชน นี่เป็นทัศนะที่ตรงกันข้ามโดยสิ้นเชิงกับกลุ่มทฤษฎีอำนาจสมบูรณ์แบบเบ็ดเสร็จ เพราะทฤษฎีพหุนิยมมองเห็นว่ามวลชนมีลักษณะ active มากกว่า passive และหากกล่าวในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างมวลชนกับวัฒนธรรม มวลชนแล้ว มวลชนจะมีเสรีภาพอย่างเต็มที่ในการเสพวัฒนธรรม มีรสนิยมหลายระดับให้เลือก ในตัววัฒนธรรมเองก็มีลำดับชั้นหลายรูปแบบ และลักษณะการบริโภควัฒนธรรมก็จะกระจายไปตามชั้นต่างๆ

นักทฤษฎีพหุนิยมมีความเห็นต่อบทบาทของสื่อมวลชนในสภาพสังคมมวลชนดังกล่าวว่า สื่อสารมวลชนมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างจะขาดเสียมิได้ในสังคมดังกล่าว ทั้งนี้เพราะเครื่องมือที่จะช่วยธำรงรักษาและต่อยอดวัฒนธรรมมวลชนที่มีลักษณะเสรีนิยมและประชาธิปไตย นั้น ก็คือเครื่องมือด้านการสื่อสารมวลชนนั่นเอง ทั้งนี้โดยที่ตัวระบบการสื่อสารมวลชนนั่นเองก็ต้องมีลักษณะพหุนิยม เสรีนิยม และประชาธิปไตยประกอบอยู่ด้วยเป็นคุณสมบัติสำคัญ และดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าในสังคมมวลชนจะประกอบด้วยกลุ่มคนหลายๆกลุ่ม จึงเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่

จะต้องมีความขัดแย้งทั้งด้านความคิดเห็นและด้านผลประโยชน์เกิดขึ้น ในการนี้สื่อมวลชนจะทำหน้าที่เป็นตัวสื่อกลางที่ช่วยดำเนินการให้การกระทบกระทั่งดังกล่าวมาเป็นข้อตกลงร่วมกันในระดับหนึ่ง อันเป็นที่พอใจของทุกๆฝ่าย (consensus)

แต่ไม่ว่าจะมองสังคมมวลชนด้วยสายตาที่มองโลกในแง่ดีเพียงใดก็ตาม แม้แต่ซิลส์เองก็ยังต้องรับข้อเท็จจริงในปัจจุบันและแนวโน้มที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตจากสภาพของการสื่อสารมวลชนในอเมริกาว่า เนื่องจากการผลิตวัฒนธรรมมวลชนสมัยใหม่และระบบสื่อสารมวลชนสมัยใหม่จำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องๆเงินๆทองๆ ต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องเงินทุนและผลกำไร ดังนั้นบรรดากลุ่มปัญญาชนที่มีฐานะเป็นผู้ผลิตวัฒนธรรมระดับต่างๆ จึงมักจะถูกเงินมาล่อใจให้ผลิตแต่ผลงานที่มีโอกาสจะทำเงินรายได้ให้แก่ตนเองและทำผลกำไรให้แก่เจ้าของทุน ในสังคมอเมริกันปัจจุบัน ปัญญาชนมีโอกาสมากที่จะทำเงินมากมายจากการผลิตเรื่องราวที่เป็นวัฒนธรรมสามัญและวัฒนธรรมระดับต่ำ ดังนั้นแนวโน้มในอนาคตก็คือระดับวัฒนธรรมมวลชนโดยส่วนรวมจะถอยร่นลงมาข้างล่างทุกที และระดับวัฒนธรรมชั้นสูงจะค่อยๆเลือนหายไป เมื่อประกอบกับข้อเท็จจริงที่เป็นข้อบกพร่องที่สำคัญในระบบสถาบันของวัฒนธรรมในอเมริกัน คือการแข่งขันเพื่อไปสู่ความสำเร็จท่ามกลางสื่อมวลชนด้วยกัน ซึ่งหมายความว่า ผู้แพ้ในเกมจะไม่มีสิทธิอยู่ในสนามต่อไป เพราะเป็นระบบแพ้คัดออก ทำให้กลุ่มสื่อมวลชนที่พยายามผลิตวัฒนธรรมชั้นสูงต้องถูกเบียดขับออกไปจากวงการสื่อมวลชน อาการที่ยืนยันถึงโรคร้ายดังกล่าวได้แก่ข้อเท็จจริงที่ปัจจุบันนี้ สหรัฐฯขาดหนังสือพิมพ์ประจำสัปดาห์ที่มีลักษณะประเทืองปัญญา และหนังสือพิมพ์บางฉบับที่เคยมีคุณภาพดีก็ได้ค่อยๆเสื่อมคุณภาพและลดอิทธิพลทางความคิดลงไปทุกที การขาดหายไปของหนังสือพิมพ์ประเทืองปัญญาประจำสัปดาห์และการลดคุณภาพลงของหนังสือพิมพ์บางฉบับ เป็นการทำลายชีวิตที่ประเทืองปัญญาของอเมริกาโดยตรง สำหรับข้อเสนอแนะที่เป็นทางออกที่ซิลส์ได้เรียกร้องก็คือ ต้องมีการกระตุ้นความรับผิดชอบของปัญญาชนผู้รับผิดชอบงานสร้างสรรค์วัฒนธรรมว่า ต้องขอให้เลิกเห็นแก่บรรดาสິงล่อใจต่างๆ และหันมาตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวมของตนว่า ตนมีหน้าที่ประการแรกคือการดูแลรักษาวัฒนธรรมในระดับที่ประเทืองปัญญาเอาไว้ (หมายถึงสัดส่วนของวัฒนธรรมชั้นสูง) แต่ทว่าเสียงเรียกร้องของซิลส์จะได้รับการขานรับมากน้อยเพียงใดเป็นสิ่งที่ยังต้องติดตามดูต่อไป

จนถึงปัจจุบันนี้ แนวคิดของทั้ง 3 ทฤษฎีต่างก็ยังมีบทบาทอยู่ในแวดวงวิชาการ ต่างก็ยังคงพยายามพัฒนาและเผยแพร่แนวคิดของตน ยังคงมีการศึกษาวิจัยเก็บข้อมูลเพื่อมาสนับสนุนบรรดาข้อสมมติฐานในทฤษฎีของตน และอาจจะมึนงงคิดบางคนในแต่ละสำนักที่ได้แก้ไขปรับปรุงบางส่วนของแนวคิดเดิมในทฤษฎี เพื่อให้สอดคล้องกับข้อเท็จจริงใหม่ๆที่เก็บรวบรวมมาได้ การต่อสู้กันทางด้านแนวคิดของสำนักต่างๆนี้ก็คงเป็นเรื่องปกติธรรมดาและเป็นประเพณีทางวิชาการของกลุ่มปัญญาชนที่ได้ดำเนินการต่อเนื่องกันมา อันเป็นการกรุยทางไปสู่ความก้าวหน้าทางวิชาการนั่นเอง

ข้อสรุปท่ามกลางความหลากหลาย

เรื่องราวที่ได้นำเสนอมาแล้วข้างต้นเป็นการพิจารณาทัศนะที่มีความแตกต่างต่อแนวคิดเรื่อง "มวลชน" ซึ่งได้ก่อให้เกิดผลต่อเนื่องไปถึงทัศนะที่จะพึงมีต่อแนวคิดข้างเคียงอีก 3 แนวคิด คือ สังคมมวลชน วัฒนธรรมมวลชน และสื่อสารมวลชน ท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายนี้ ในส่วนต่อไปนี้จะพยายามนำเสนอข้อสรุปสั้นๆเกี่ยวกับทั้ง 4 แนวคิด ที่อาจจะถือได้ว่าเป็นข้อสรุปร่วมกันดังต่อไปนี้

สำหรับแนวคิดแรกคือ "มวลชน" มีความพยายามที่จะตอบคำถามว่า "ใครคือมวลชน" ด้วยการที่บอกว่า คุณสมบัติอะไรบ้างที่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเป็นมวลชน เดอเฟลอร์ (DeFleur) ให้ข้อสังเกตประการแรกว่า "จำนวนหรือปริมาณ" อย่างเดียวนั้นไม่ได้บ่งบอกลักษณะการเป็นมวลชน หรืออาจจะกล่าวได้ว่า "mass ไม่ได้เท่ากับ massive" ตัวอย่างที่ยกมาประกอบคือ กรณีของประเทศอินเดีย แม้ว่าประเทศนี้จะมีพลเมืองมหาศาล แต่อินเดียก็มีใช้สังคมมวลชน ทั้งนี้เพราะในสังคมอินเดียยังคงมีสถาบันหรือองค์กรทางสังคมตามแบบประเพณีจำนวนมากมายที่ร้อยรัดผู้คนเข้าไว้ด้วยกัน

ด้วยเหตุนี้ นักสังคมวิทยาสมัยใหม่จึงหันมานิยามลักษณะของ "มวลชน" จากสภาวะทางคุณภาพของมวลชนมากกว่าคุณลักษณะทางด้านปริมาณ เช่น บรูมและเซลนิค (Broom & Selznick) ระบุว่า "สังคมมวลชน" หมายถึงคนจำนวนมากที่แต่ละคนมีความเป็นปัจเจกบุคคลที่แบ่งขาดจากผู้อื่น (isolate individual) เนื่องจากเขาเหล่านี้เป็นอิสระจากพันธะที่ต้องขึ้นต่อบรรดาองค์กรสังคมตามแบบประเพณี เช่น ครอบครัว ชุมชน (community) กล่าวคือ สายสัมพันธ์ตามประเพณี (traditional bond) ที่เคยโยงใยปัจเจกบุคคลเข้ากับองค์กรสังคมเหล่านี้ จะไม่ปรากฏแล้วในกลุ่มมวลชน พวกเขาจะมาอยู่รวมกัน (segregated) ในลักษณะของเม็ดทราย แต่ละเม็ดที่มากองอยู่รวมกัน แต่มีได้ฝนเม็ดทรายแต่ละเม็ดเข้าด้วยกันเป็นเนื้อเดียว

จากลักษณะดังกล่าวของ "มวลชน" ก็นำมาสู่การให้คำนิยามของ "สังคมมวลชน" ดังที่เราอาจจะตั้งข้อสังเกตได้ว่า "สังคมมวลชน" เป็นขั้นตอนของสังคมที่วิวัฒนาการมาจากสังคมตามแบบประเพณี ซึ่งในสังคมดั้งเดิมนั้น ความเป็นปัจเจกบุคคลแทบจะไม่มี เพราะคนแต่ละคนก็จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชุมชนหรือกับท้องถิ่น แต่ในสังคมมวลชนนั้น จะประกอบด้วยประชากรจำนวนมากที่แต่ละคนต่างก็มี "ความเป็นปัจเจกชน" ในสังคมใหม่นี้จะปราศจากลักษณะ "ท้องถิ่น" หรือ "ชุมชน" หากแต่จะมีสถาบันกลาง (เช่น ชาติ ศาสนาที่ถือร่วมกันทั้งประเทศ) และระบบค่านิยมกลาง สถาบันกลาง เช่น ความเป็นชาติ ความเป็นเมือง ที่จะทำหน้าที่เป็นสถาบันใหม่ในการผูกพันเชื่อมร้อยปัจเจกชนจำนวนมากเข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะอยู่ภาคไหนของประเทศหรือนับถือศาสนาใดก็

ตาม บรรดาสถาบันใหม่ๆ บางอย่างที่เกิดขึ้น เช่น กฎหมาย (ที่มีการนำมาใช้ในภาคปฏิบัติอย่างจริงจัง) จะเข้าทำหน้าที่แทนกฎของหมู่บ้าน กฎของประเพณีดั้งเดิม (เช่น การใช้อำนาจจากผู้อาวุโสของหมู่บ้าน)

ในส่วนที่เกี่ยวกับ "วัฒนธรรมมวลชน" นั้น อันที่จริงส่วนประกอบพื้นฐานของการคงอยู่ของวัฒนธรรมโดยทั่วไปนั้น ได้แก่ ความพยายามที่จะสำรวจและอธิบายจักรวาลเพื่อที่จะแสวงหาความหมายของเหตุการณ์ และในขั้นต่อไปก็เพื่อจะเข้าไปติดต่อกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในจักรวาลด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการเคารพบูชา การต่อรอง และอื่นๆ รวมทั้งการยืนยันหรือปฏิเสธกฎศีลธรรมจรรยาแต่ละอย่างที่มีคุณค่าแตกต่างกัน ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ก็คือองค์ประกอบพื้นฐานของทุกวัฒนธรรม หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งตามที่มีผู้นิยามให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า "วัฒนธรรม" ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของบรรทัดฐาน สถาบัน และรูปแบบพฤติกรรมของมนุษย์ ก็ล้วนเป็นผลผลิตและพื้นฐานการปรับตัวของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ประสบการณ์ชีวิตของคนในรุ่นหนึ่ง ทั้งที่เป็นการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ทั้งที่เป็นการปรับสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับความต้องการของตน จะถูกส่งต่อและถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากรุ่นหนึ่งถึงรุ่นหนึ่ง และในขณะเดียวกัน วัฒนธรรมก็ได้รับใช้กระบวนการดำรงชีวิตของผู้คนในแต่ละสังคมนั้นๆ ด้วย

อย่างไรก็ตาม นอกจากวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมจะมีองค์ประกอบพื้นฐานร่วมกันดังกล่าวแล้ว ในแต่ละวัฒนธรรมก็ยังมีรายละเอียดที่สำคัญบางประการ ซึ่งก่อรูปให้วัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมมีความแตกต่างกันออกไป ดังเช่นที่ซิกมันด์ บอมมานน์ (Zygmunt Baumann) ได้ทำการสำรวจลักษณะพิเศษเฉพาะ ที่เขาเรียกว่า "โครงสร้างชั้นใน" (infrastructure) ของวัฒนธรรมมวลชนเอาไว้ว่า จะต้องมีความสำคัญ 3 ประการ คือ (1) ต้องเป็นระบบที่พึ่งพาตลาดอย่างมาก โดยเริ่มตั้งแต่ข้อเท็จจริงที่ว่า การตอบสนองความต้องการทุกอย่างของบุคคลจะแสวงหาได้จากระบบตลาดเท่านั้น (ซึ่งต่างจากระบบดั้งเดิมที่บุคคลจะผลิตสิ่งที่ตนต้องการมาตอบสนองตัวเอง) ในอีกด้านหนึ่ง ตลาดก็จะเริ่มมีอำนาจมากขึ้นในการเป็นตัวกำหนดมาตรฐานทางวัฒนธรรม (2) ต้องเป็นระบบที่พึ่งพาองค์การอย่างมาก ในขณะที่วัฒนธรรมดั้งเดิมนั้น บุคคลจะขึ้นต่อตัวผู้อาวุโส เช่น ข้าทาสบริวารก็จะขึ้นกับตัวเจ้านาย แต่ในวัฒนธรรมมวลชนนั้น บุคคลจะขึ้นต่อสังกัด ขึ้นต่อองค์กร ขึ้นต่อบริษัท โดยไม่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล รูปแบบของระบบข้าราชการเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด เพราะคนชั้นล่างจะต้องเคารพผู้บังคับบัญชาตามตำแหน่ง ไม่ว่าตัวบุคคลจะเป็นใครก็ตาม (3) ต้องเป็นระบบที่พึ่งพาเทคโนโลยีอย่างมาก ดังเหตุผลที่ได้แสดงไปแล้วข้างต้น โดยเฉพาะเมื่อเราพิจารณาถึงระบบการสื่อสารมวลชนสมัยใหม่ที่เป็นแหล่งผลิตวัฒนธรรมอันใหญ่ที่สุดของวัฒนธรรมมวลชน เราก็จะเห็นว่ามีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการผลิตวัฒนธรรมของการสื่อสารมวลชนมากกว่ายุคสมัยทางวัฒนธรรมที่เคยผ่านมานในอดีต

คำถามสุดท้ายที่ยังหลงเหลืออยู่สำหรับผู้ที่จะนำแนวความคิดเรื่องสังคมมวลชน วัฒนธรรม มวลชน และสื่อสารมวลชนเข้ามาใช้อธิบายในกรณีสังคมไทยบ้างนั้น ก็มีอยู่ 2 คำถามหลักๆคือ ประการแรก สังคมไทยนั้นได้พัฒนามาจนเข้าใกล้ "วงโคจร" ของสังคมมวลชนแล้วมากน้อยแค่ไหน หรืออาจจะถามใหม่ว่า "สังคมไทยเราเป็นสังคมมวลชนแล้วหรือยัง ประการที่สอง ไม่ว่าสังคมไทย จะอยู่ใกล้หรือไกล เป็นหรือยังไม่เป็นสังคมมวลชนแล้วก็ตาม เราก็อาจจะคาดการณ์ด้วยการตั้งคำถามเอาไว้ล่วงหน้าว่า ทิศทางที่สังคมไทยกำลังเคลื่อนไปข้างหน้านั้นจะสามารถพรรณนาได้ด้วย ทฤษฎีที่มองจากเบื้องบนหรือทฤษฎีอำนาจสมบูรณ์แบบเบ็ดเสร็จ หรือทฤษฎีพหุนิยม-เสรีนิยม ประชาธิปไตย และสิ่งที่เราไม่อาจจะลืมเลือนไปได้ก็คือ บุคคลากรที่อยู่ในวงการสื่อสารมวลชนนี้แหละเป็นพลังผลักดันสำคัญตัวหนึ่ง (ในท่ามกลางพลังอื่นๆในสังคม) ที่จะขับเคลื่อนสังคมไทยให้ หันหน้าเดินเข้าสู่กรอบทฤษฎีอันใดอันหนึ่งในสามทฤษฎีที่กล่าวมาแล้ว

บรรณานุกรม

1. Baumann Z., "A note on mass culture : on infrastructure" in *Sociology of Mass Communication*, Denis McQuail, (ed) (Penguin Books), 1972.
2. Defleur L.M., *Theories of Mass Communication* (2d. ed.) (New York : David McKay Corp.), 1970.
3. Shils E.A., "Mass society and its culture", in *Reader in Public Opinion and Communication* (2d. ed.), B. Beretson & M. Janowitz (eds) 1966.
4. Swingewood A., *The Myth of Mass Culture*, (London : MacMillan Press Ltd), 1977.